

Židovská Halič

MILADA STRŽÍTEZSKÁ

První Židé se na území dnešního Polska a Ukrajiny objevili už v 8. století. První písemná zmínka o Židech v Polsku pochází z roku 1031, další z doby I. křížové výpravy (1097, 1098), kdy do Polska přišli Židé vyhnaní z Prahy. Dá se říct, že historie židovského obyvatelstva Haliče začíná pogromy v Evropě. Už od dvanáctého století, tedy v době II. křížové výpravy byli Židé vražděni a vytlačováni. Ale teprve v průběhu 14.st. začali být vypovídáni masově, jak z jižní Evropy, nejvíce ze Španělska, odkud směřovali sefardští Židé, tak z Itálie, střední Evropy a Francie, odkud na východ směřovali Aškenaziové.

Polští panovníci poskytovali bohatým židovským rodinám záštitu a jejich příchod vítali. V roce 1263 vydal velkopolský kníže Boleslav V. Pobožný tzv. kališská statuta, která se stala základem pozdějších ochranných opatření ve prospěch Židů. Těmito statuty Židé např. spadali výhradně pod iknížecí soudy, bylo jim povoleno svobodně obchodovat a provádět úvěrové operace. Kazimír III. Tato statuta ještě rozšířil. Židovské osídlení podporoval hlavně proto, že v něm viděl protiváhu k ekonomické síle německého obyvatelstva polských měst. Kazimír Veliký se postaral v 60. letech 14. st. o další upevnění různých oblastí židovského života v Polsku. Toto takřka idylické soužití polského státu s židovským obyvatelstvem ovšem, stejně jako jinde negativně ovlivňovala katolická církev, která požadovala oddělení židovských a křesťanských komunit, viditelné označení Židů, zákaz vybírání daní a ražby mincí. V 15. st. v Polsku působil Jan Kapistrán, františkánský mnich, který dotlačil polského krále Kazimíra IV. k úpravě židovských privilegií. Ani v Polsku se Židé neubránili pogromům, pověstem o rituálních vraždách a násilné katolizaci.

Díky dálkovému obchodu židovští obchodníci získali převahu nad místními kupci a postarali se o rozvoj regionu. Základní obchodní tepnu tvořila města Krakov, Tarnov, Řešov, Přemyšl a Lvov.

Židé postupně získali díky skupování a pronajímání pozemkům takřka monopol na místní pivovary, šenky, vinopalny, mýta, cla, daně a polnosti. Stali se hlavními organizátory hospodářské činnosti.

Do roku 1648 zažívá židovská kultura v této oblasti svůj největší rozkvět. V Polsku žilo nejméně půl milionu Židů. Po uzavření lublinské unie pomáhali Židé kolonizovat nové oblasti v jižním Bělorusku, Ukrajině, Volyni a Podolí.

Rokem 1648 ovšem nastal pro židovské obyvatelstvo citelný zvrat. Při Chmelnického povstání byly zabity tisíce Židů, k dalším masakrům došlo v roce 1768, kdy ukrajinští sedláci vybíjeli polskou šlechtu a židovské obyvatelstvo.

V 18. století se vytvořila organizace kahalů s židovskou hierarchií, v níž jen ti nejbohatší měli podíl na jejím majetku.

V roce 1764 tvořili Židé 7% veškerého obyvatelstva. V této době se zrodil chasidismus. Tak, jako je složitá geneze Židů v Haliči, tak je složitá geneze samotného chasidismu, který si rozhodně zaslouží naši pozornost.

Chasidismus nebyl židovské kultuře neznámým pojmem. Ve 2. st. př.n.l. za období makabejských válek byli chasidim (hebr.zbožní) ochotni pro Zákon bojovat. S dalšími chasidy se můžeme setkat ve 12.-13.st. v oblasti Porýní, kde aškenázští Židé reagovali zvýšenou zbožností na perzekuci ze strany křesťanů.

Chasidismus spojený s Haličí vznikl díky muži, který se jmenoval Israel Ben Elieser, ale známý je pod jménem

Baal Šem Tov (1699–1760)

Narodil se v Okopu, městečku u Podolí. Začínal jako pomocník v chederu, židovské škole, pak několik let pracoval v Karpatech jako kopáč hlíny. V roce 1730 se představil jako ba'al šem, léčitel, mystik a brzy kolem sebe soustředil velké množství přívrženců. V roce 1740 se usadil v městečku Miedžibož, které se stalo prvním ohniskem chasidismu. Oživil tradiční koncepci cadika, spravedlivého, obdařeného zvláštní schopností pevně se držet boha. Jeho učení bylo odvozeno z kabaly, původní myšlenka chasidismu tkvěla v důrazu na spásu duše jednotlivce, jež musí předcházet spásu světa. Zdůrazňoval prvek radosti v uctívání Boha, nepohrdal světským životem, ve fyzickém uspokojení viděl cestu k uspokojení duchovnímu. Stavěl se proti pústům a asketismu. Chasidismus spojil prvky kabaly s lidovými tradicemi a stal se posledním mystickým hnutím historie judaismu.

Prapůvodním principem chasidismu byl „hitlahavut“, což můžeme přeložit jako zanícení, zážeh. Je to zažehnutí božským plamenem, který člověka rozezpívá a roztančí. Je to ponoření do věčnosti a cesta extáze. Sám Baal Šem prý tančil a krokl měl lehký jako čtyřleté dítě.

Nicméně chasid není jen mystik vířící v extázi. Chasid naplňoval i princip „Šiflut“, což byla pokora a láska k druhým lidem. A „Avoda“, práce byla v podstatě bohoslužbou, protože jakákoli činnost znamenala pro chasida bohoslužbu. Tak přiblížil chasidismus západnímu světu Martin Buber, významný židovský myslitel, spisovatel a filosof.

Šalom Roke'ah (1779-1885)

Zakladatel chasidské dynastie belizských rabínů. Narodil se v haličském městečku Belz, byl žákem lublinského rabína Isaaka Horowitze, po jehož smrti r. 1815 byl uznáván jako cadik. Byl považován za zázračného rabína. Belz se stal centrem haličského chasidismu. K zázračnému působení prvního belzer rebbe se váže mnoho legend.

Od chasidismu se vrátím k 18. st., které znamenalo velkou změnu pro Halič. Hovořím samozřejmě o roku 1772, kdy proběhlo první dělení Polska. Toto dělení samozřejmě zasáhlo i židovské obyvatelstvo. 200 000 haličských Židů přešlo pod vládu císařovny Marie Terezie. A ta je neváhala zatížit nejen vyššími daněmi, ale i dalšími omezeními. Kromě omezení sňatků zakázala Židům provozovat krčmy a najímat statky. Židé také přišli o svou autonomii.

Josef II. se i přes návštěvu Haliče do židovského obyvatelstva příliš nezakoukal. Zdálo se mu, i na základě zprávy guvernéra Pergena, že je jich mnoho a obyvatelstvo vyhnáním zredukoval o dvě třetiny. Díky dalším teritoriálním změnám židovského obyvatelstva naopak značně přibýlo.

A tak se Josef II. rozhodl židovstvo zmodernizovat. Chtěl, aby se Židé lépe oblékali (po 513 letech zrušil Josef II. zákon o viditelném označení Židů na veřejnosti), aby začali sedlačit a aby se seznámili s armádou prostřednictvím vlastní nadšené služby. Židé kupodivu nadšení nebyli a vojně se vyhýbali. Nelíbil se jim ani císařský patent, který je sice zrovnoprávnil s křesťany, ale omezil jejich usazování, dál se pletl do uzavírání sňatků, zdanil i svíčky a dál tlačil na to, aby svůj obchodnický talent rozmělnili při pracích na poli.

I když vydáním Tolerančního patentu (1782) Josef II. zrušil většinu perzekučních opatření proti Židům, zamezil používání jidiš a hebrejštiny v úředních listinách.

Na stranu druhou, Židé se mohli stát členy řemeslnických cech a získali volební právo.

Podle dvorského patentu vydaného v červenci 1787 musel od ledna následujícího roku každý židovský otec, poručník i svobodný muž zvolit pro sebe i svou rodinu německé rodinné jméno, každý jednotlivec pak německé jméno osobní a ta museli užívat po celý život beze změny.

Díky zrušení tradiční židovské samosprávy se život značně změnil. Model tradičního komunitního „kahalu“ nahradil systém 141 komunit, rabínské soudy se staly pouze soudy rozhodčími a ztratily možnost udílet sankční opatření. Komunity směly nadále vyučovat náboženství, ale rabínský úřad byl omezen na fungování okresních rabínů.

V rámci vzdělávací politiky měla každá židovská obec zřídit školu, vyučující matematiku, čtení a psaní v němčině. Většina učitelů těchto škol pocházela z Čech. Místními obyvateli byli Češi nazýváni „Daitchen“ pro svou „německost“.

V 19. st. se už většina židovského obyvatelstva přesunula do měst. Právě velká města se stala významnými centry židovské emancipace a intelektuálního kvasu.

V roce 1868 v rámci postupné liberalizace evropské společnosti vystoupila ze stínu i židovská haličská inteligence. Sdružení *Shomer Isra'el* začalo vydávat noviny *Der Israelit*. Sdružení, které vzniklo ve Lvově, jako první velké židovské organizace tohoto typu po vydání ústavy z roku 1867 sdružovalo významné intelektuály, jakými byli Filip Mansch, Ruben Bierer, Emil Bik, Josef Kohn a Salomon Buber.

Der Israelit vycházel původně v hebrejštině, později hebrejštinu nahradila latinka. Společnost kromě vydávání novin organizovala přednášky, založila klub a veřejnou čítárnu. V roce 1873 společnost získala povolení působit jako politická organizace.

Shomer Isra'el se snažila věnovat výchově haličských židů a jejich vzdělávání. Nutno podotknout, že její, i když významný vliv se vztahoval jen na vzdělané městské obyvatelstvo.

Makhzikey ha-Das byla další organizace, založená na koci 19. st politickými aktivisty. Sdružení *Sofer*, vycházející z této organizace získalo v roce 1879 zastoupení v rakouském parlamentu ve spojení s polským blokem.

Židovská inteligence se v 19. st. dělila na dva významné proudy. Zatímco výše jmenované organizace představovaly Židy jako etnikum preferující německou kulturu, sdružení *Agudas Akhim* pojímalo toto „židovské obrození“ jako možnost vyjádřit sepětí s propolským živlem. Periodikem, které mělo zastřešit polonizační snahy této části židovské intelektuální obce, se staly noviny „*Ojczyzna*“. Ideovými vůdci tohoto proudu se stali Bernard Goldman, Nathan Loewenstein, Wilhelm Feldman a Alfred Nossig.

Soužití obou názorových proudů se neobešlo bez bojů a vzájemné řevnivosti. Spory vyvrcholily v roce 1882, kdy *Makhzikey ha-Das* uspořádala konferenci, jíž se zúčastnilo 200 rabínů a 300 okresních zástupců. Díky závěrům konference se obě křídla začala napadat ve svých novinách a hrozit exkomunikacemi. Nakonec se po mnoha bojích probíhajících v opozičních novinách emoce postupně zklidňovaly, až zanikly docela.

Karl Emil Franzos, významný haličský spisovatel této doby zapracoval rozkoly mezi propolskou a proněmeckou židovskou menšinou do svého díla.

V roce 1906 vstoupili do místní politiky. Adolf Stand, Arthur Mahler a Heinrich Gavel se stali prvními židovskými zástupci Haliče a Bukoviny v rakouském parlamentu. Vzniká Židovská strana sociálně demokratická. Ovšem nedá se říct, že by se Židům v Haliči žilo lépe. Naopak. Nejenže haličské úřady zrušily licence 8000 židovských obchodníků, což samozřejmě zasáhlo celé rodiny, ale v roce 1911 došlo k vraždění. Spolu s „židovským

obrozením“ konce 19. st. vzrůstal i antisemitismus, který představoval hlavně Teofil Merunowicz, politik, vydávající protižidovské pamflety.

Kněz Stanislaw Stojalowski založil v roce 1896 Křesťanskou lidovou stranu, která díky svému deklamovanému antisemitismu rozvířila i vlnu násilností v západní Haliči v roce 1898.

Na počátku 20. st. byla vlna židovského kulturního a politického sebeuvědomění posílána novým myšlenkovým směrem, sionismem.

Mladí Židé, studující mimo Halič prostřednictvím novin *Selbstemanzipation* editora Nathana Birnbauma začali vnímat své židovství jako národně-politický program. Nově založená společnost *Mikra Kodesh* šířila povědomí o židovské kultuře, hebrejské literatuře a historii. Brzy byla tato především vzdělávací organizace nahrazena společností *Tsyion*, propagující židovskou národní myšlenku. V roce 1892 už *Tsyion* vydával vlastní sionistické noviny *Przyszlosc* a rozšířil své myšlenky do mnoha haličských židovských obcí.

V roce 1919 Polsko podepsalo dohodu o menšinách, která zahrnovala i povolení židovských škol pod ochranou státu. Dalším bodem zaručoval dodržování sabatu.

V meziválečném období se situace židovského obyvatelstva zlepšila. Zakládaly se ješivy, rozvíjela se literatura v hebrejštině i v jidiš. Nastalo období rozmachu „jidiš“ kultury. V jidiš vycházely dva deníky „Hajnt“ a „Moment“, objevily se časopisy, divadlo. Můžeme zde jmenovat alespoň dvě velká jména, Isaak Bashevis Singer a filosof Martin Buber. V roce 1925 byl ve Vilně založen Židovský vědecký institut.

Třicátá léta znamenala konec tohoto slibného vývoje i konec nadějí. Po roce 1935 posílil polský antisemitismus, znovu tu máme pogromy, protižidovská opatření, „árijský paragraf“, který zakazoval přijímat Židy mezi polské lékaře a novináře.

Příchod II. světové války znamenal konec historie haličského židovského obyvatelstva. To, že v Polsku zahynuly skoro 3 miliony Židů je krutý fakt, který je třeba si připomínat.

Rabbi Bunam řekl svým žákům: „Každý z vás má mít dvě kapsy, aby mohl dle potřeby sáhnout do jedné nebo do druhé. V pravé at' leží slovo: ‚Kvůli mně byl stvořen svět‘, a v levé: ‚Jsem prach a popel‘.“

Literatura

M. Balaban: Dzieje Zydow w Galicyi i w Rzeczyspolitej krakowskiej 1772-1868 (Lwow 1914)

H.Haumann: Dějiny východních Židů; Olomouc 1997

Kaleta Petr: Cesta do Haliče